

Reni Yankova

(Bulgaria, Sofia, New Bulgarian University)

Science Fiction and Knowledge. The Limit/less of Knowledge in the Bulgarian Scientific Literature

Abstract: The problem of knowledge and its place in the construction of fantastic literary worlds and characters is a leading question in many theoretical researches in the XXth century. But despite these widespread debates in the field of literary criticism, many questions regarding the nature of the fantastic element remain unanswered today. Often, researchers themselves limit the scope of their analysis to the specific literary forms in which the fantastic element manifests itself – in myths, in fairy tales, in fantasy sagas or in science-fiction novels. This following review presents Elena Borisova's book "Science fiction and knowledge. The limit/less of knowledge in the Bulgarian scientific literature" but it also aims to point out how this work goes beyond the usual comfort zone of the literary criticism. Among the author's major achievements are: the deep knowledge of theoretical statements in the world literature studies; the application of significant philosophical concepts to the problem of the fantastic element; the large-scale set of science-fiction books analyzed here; the bold look at the latest Bulgarian science fiction novels offered at the end of the research.

Рени Янкова

(България, Нов български университет)

Фантастика и познание. Без/граничност на познанието в българската фантастична проза

Книгата на д-р Елена Борисова „Фантастика и познание. Без/граничност на познанието в българската фантастична проза“ (2019) е задълбочено и вълнуващо критическо изследване, което очертава своеобразна траектория на нарастване – от глобалната тема за фантастичното като елемент в литературата, до необходимостта от научнофантастично осмисляне на реалността между кориците на различни произведения.

Трудът започва с представяне на идеите за фантастичното като присъствие в текста, и извън него, и научнофантастичното на съвременни и актуални литературоведи и хуманитаристи, сред които се открояват имената на Катрин Хюм, Розмари Джаксън, Дарко Сувин, Елка Константинова, Цветан Тодоров. В същото време, построявайки теоретичната рамка на изследването си, авторката не пропуска да се опре и на солидни философски концепции, заети от Аристотел и холистичната система на немския идеалист Имануел Кант. Добре балансираната сплав от устойчиво философско познание и модерни хуманитарни прозрения създава онази специфична гледна точка,

Рени Янкова

на която да се доверим по-нататък в анализа на фантастичното в книгата на Елена Борисова.

П ъ р в а глава, озаглавена „Фантастичната литература като художествено и философско явление“, не просто ни запознава с концепциите на вече утвърдени изследователи в жанра, но се стреми да проникне в самата плът на научнофантастичното. Елена Борисова умело търси отговори за същността на фантастичното, за историческата му връзка с мита и приказката, за миметичната му функция в литературата. Тя достига и до недвусмислено семиотична трактовка на проблема чрез отделяне на ролите на имплицитния читател и имплицитния автор, които се явяват решаващи при изграждането на фантастичните текстове. Не по-малко интересно и значимо в теоретичен аспект се явява и разграничението между съдържателна и иносказателна фантастика, както и извеждането на характеристиките и функциите на тези жанрови класификации. В края на първа глава Елена Борисова достига до проблема за метафизичните аспекти на познанието и неговата импликация в научнофантастичния жанр. Като използва оста, изградена върху отношението човек – познание, авторката достига до прецизно разграничаване между митологично, фолклорно-фантастично, впоследствие – научнофантастично, в литературата.

В т о р а глава на книгата, озаглавена „Фантастичното изображение и аспекти на метафизичното познание в българската проза след 1960 година“, потапя читателя във фина мрежа от философски и литературоведски търсения, почиващи върху богат корпус от български фантастични произведения, създадени в периода 1960-2000 г. Впечатляващ и увлекателен е начинът, по който Елена Борисова успява да разгърне анализа на едни от най-значимите романи, разкази и новели в българската фантастична традиция („Сините пеперуди“, „Барьерата“ на Павел Вежинов; „Парадоксът на огледалото“, „Пътят на Икар“, „Тежестта на скафандъра“ на Любен Дилов; „По голямата спирала“ на Атанас Славов; сборникът „Фантастични игри“ на Недялка Михова; „Клонинги“ на Весела Люцканова и т.н.), като в основата полага големи философски, етични и естетически търсения. Сред тях се открояват въпроси, които фантастиката си задава и днес: ограничено ли е човешкото познание и от какво; способни ли сме да надскочим себе си – предразсъдъците и земния си опит, при срещата с Другия (неземно същество с разум и опит, различни от нашите); къде трябва да сложим моралните граници в процеса на генетичното и механичното подобряване на човека; струва ли си постигането на безсмъртие за човека и на каква цена; ще понесе ли човекът самотата на безкрайния космос и какви ще са поколенията, родени извън Земята, непознаващи земния живот на предците си? Всички тези проблеми Елена Борисова разгръща поэтапно, опирайки се в анализа на идеите на големи мислители като Кант и Бодрияр. Пъстрата панорама от проблеми и въпроси във фантастичната литература е умело допълнена и с примери от световноизвестни писатели в жанра, работили по същите теми и в относително същия период. Приятни и обогатяващи за читателя са изкуствените паралели, които авторката прави между творчеството на Любен Дилов и Атанас Славов, от една страна, Станислав Лем и Рей Бредбъри, от друга. Проследявайки темите и проблемите във фантастичния жанр, Елена Борисова умело отчита влиянието, което им оказват историческите и социалните предпоставки на тяхното време. Така, придвижвайки се хронологично напред през произведенията, Борисова очертава като все по-важни, дори доминиращи, аспектите на отчуждението,

самотата, безскрупулността и духовната нищета в българската фантастична проза. Тя подчертава наличието на ясна тенденция у писателите все повече да отместват темата за научното познание към тази за духовното. След 1990 г. Елена Борисова посочва като водещ интересът към темите за живота и смъртта, за висшите сили, за окултните трансформации на познанието.

Именно тенденцията, очертана по-горе, дава основание на Елена Борисова да посвети последната глава от своята книга на темата: „Трансформация на религиозни и окултни мотиви във фантастичната литература след 2000 г.“ В тази последна част от изследването авторката разглежда опитите да се достигне метафизично познание в някои фантастични произведения след 1990 г. В избраните романи, темите все повече се отместват от търсенето на извънземен разум и покоряване на космоса към силата на човешкия разум и неговите стремежи да проникне в дълбоките теми за живота и смъртта, за съществуването на Бог, за греха и изкуплението. Но колкото и да е лесно да се очертае тази нова тенденция в темите на фантастичните романи в началото на XXI век, сложен остава въпросът: как човекът може да придобие познание по изброените теми, след като те не са сетивно познаваеми? В продължение на векове този въпрос са си задавали философи, теолози, учени от различни области. Като отправна точка в рамките на литературното си изследване, Елена Борисова отново се опира на Кантовото разбиране за познанието и най-вече за ролята на трансценденталната схема и въображението в процеса на формиране на такива сложни синтетични съждения.

Т р е т а глава на книгата се спира подробно на анализа на няколко български произведения, сред които романите на Емил Андреев „Стъклената река“ и „Лудия Лука“, както и книгите на Галин Никифоров – „Къщата на клоуните“, „Фотографът: Obscura reperta“ и „Лисицата“. Авторката аргументира подбора им с това, че „в тях най-ясно се наблюдава граничността на фантастичното изображение, което е ситуирано между рационалното и ирационалното, между възможното и действителното“ (243 с.). Силно впечатление прави задълбочеността на анализа на тези произведения – от митологичните и религиозни символи и знаци в тях, до разкриването не само на фантастичните, но също на духовните и философските им аспекти.

Книгата „Фантастика и познание“ е задълбочено критическо-трансцендентално осмисляне на българската фантастична проза след 1960 г. Впечатляващ е огромният корпус от произведения – не единствено родни, но и чужди – с които авторката работи в търсене на онези аспекти на фантастичната проза, които я утвърждават като литература на бъдещето, но и като литература на човешкото самопознание. Книгата на Елена Борисова е изследване със солидна теоретична основа, изградена не само чрез позоваването на други важни литературоведски проучвания, но и чрез вплитането на идеите на един от най-значимите философи – Имануел Кант. Няма съмнение, благодарение на настоящия труд, българската литература и критика получават не просто обзор на научната фантастика, а сериозно съвременно проучване, издържано по всички изисквания и задаващо нова посока в мисленето за фантастичното.